

Saldırganlık ve Mağduriyet Ölçeklerinin İlköğretim İkinci Kademe Çocuklarına Uyarlanması*

Arzu KURNAZ¹, Emine Gül KAPÇI²

¹Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Psikolojisi Doktora Programı

²Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi

Özet

Amaç: Son yıllarda yapılan çalışmalar akran saldırganlığının ve mağduriyetinin değerlendirilmesinde itme ve vurma gibi yalnızca gözlenen boyutların değil, dedikodu yayma ve dışlama gibi ilişkisel boyutların da önemli olabileceğini göstermektedir. Bu amaçla geliştirilen iki ölçeğin Türk çocuklarına uyarlanması bu araştırmanın temel amacıdır. Yöntem: Ankara'daki ilköğretim okullarının ikinci kademesine devam eden 422 öğrenci saldırganlık, 415 öğrenci mağduriyet ölçeği uyarlama çalışmasına katılmıştır.

Bulgular: Doğrulayıcı faktör analizleri, ölçüt geçerliği analizleri, test-tekrar test ve iç-tutarlık güvenilirlik analizleri ölçeklerin psikometrik özelliklerinin Türk öğrencilerde kullanımlarının uygun olduğunu göstermiştir. Analizler gözlenen saldırganlığın erkekler, ilişkisel mağduriyetin ise kızlar arasında daha yaygın olduğunu göstermiştir. İlişkisel saldırganlık ile babanın eğitim düzeyi ve ailenin gelir düzeyi arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Mağduriyet ise hem anababanın eğitim düzeyi hem de ailenin gelir düzeyi ile negatif bir ilişki göstermiştir. Son olarak, yaşla birlikte ilişkisel mağduriyet düzeyinin azaldığı bulunmuştur.

Sonuç: Geçerlik ve güvenilirlik analizleri, ÇBYÖ-KB'nin ve ÇSDÖ-KB'nin ilköğretim ikinci kademeye devam eden Türk çocuklarının gözlenen ve ilişkisel saldırganlık ile gözlenen ve ilişkisel mağduriyet düzeylerini değerlendirmeye yönelik araştırma ve uygulamalarda kullanılabileceğini göstermektedir. (**Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi 2013; 2: 106-115**)

Anahtar sözcükler: Saldırgan davranış, şiddet, çocuk, ölçek, geçerlilik, güvenilirlik

Abstract

Adaptation Studies of the Aggression and Victimization Scales for Elementary School Children

Objective: Recent studies emphasize the importance of evaluation for relational /social behaviors (e.g., rejection,) as well as overt behaviors (e.g., hitting) in the assessment of peer aggression and victimization among school children. For this reason the present study aimed to evaluate the applicability of the two scales, namely Children's Social Behavior Scale-Self Report -CSBS-SR (Crick & Grotpeter, 1995) and Children's Self Experience Questionnaire-Self Report -CSEQ-SR (Crick & Grotpeter, 1996) for Turkish Elementary school children. CSBS-SR and CSEQ-SR include overt and relational dimensions of peer aggression and victimization respectively.

Methods: A representative sample consisting of a total of 422 (boys n=205; girls n=207) and 415 children (n=210; girls n=205) attending public and private elementary schools in Ankara were recruited for the validity and reliability studies of the CSBS-SR and CSEQ-SR respectively. The Revised Olweus Bully/Victim Questionnaire (ROBVQ; Olweus, 1996) were utilized for the criterion validity.

Results: Confirmatory factor analyses indicated that the five factor model suggested for the CSBS-SR and three factor model for the CSEQ-SR met the criteria standards for adequacy of fit. A moderate correlation of the CSBS-SR with ROBVQ-Bully Subscale ($r=.47$) and moderate to high correlation of the CSEQ-SR with ROBVQ-Victim Subscale ($r=.70$) supported both scale's criterion validity. CSBS-SR's and CSEQ-SR's test-retest reliability were found to be .64 and .80 and internal consistency assessed by Cronbach Alpha were found to be .84 and .90 respectively. T-test analyses for independent groups demonstrated that boys had higher mean scores for overt aggression than girls ($t(423)=3.025$, $p<.05$). On the other hand girls had higher mean scores for relational victimization than boys ($t(413)=3.213$, $p<.01$). There were significant positive correlation of mean relational aggression scores with fathers' education ($r=.14$) and family income ($r=.15$). Additionally overt and relational victimization mean scores were found to have negative correlation with parental education (relational victimization for both mothers and fathers $r=-.16$; overt victimization for mothers $r=-.16$ and fathers $r=-.18$) and family income (for overt and relational victimization and $r=-.14$ and $r=-.15$ respectively). Finally relational victimization were found to correlate negatively with age ($r=-.09$).

Conclusion: CSBS-SR and CSEQ-SR had acceptable validity and reliability properties. As relational aggression and victimization were found to be related with several mental health problems among school children, both scales could be utilized in the evaluation of overt and relational dimensions of both aggression and victimization among Turkish elementary school children. (**Journal of Cognitive Behavioral Psychotherapy and Research 2013, 2: 106-115**)

Keywords: Assaultive behavior, violence, child, scale, reliability, validity.

GİRİŞ

Günümüzde akran saldırganlığı çocukların başlıca sorunları arasında yer almaktadır (Maguire ve Pastore 1997). Saldırganlık ile baş etmeye çalışan bu çocukların kaygı, depresyon gibi içeyönelim ya da davranım bozukluğu gibi dışayönelim sorunları açısından risk altında oldukları düşünülmektedir. Araştırmalar saldırganlığın akran reddi (Crick 1996), içeyönelim sorunları (Murray-Close ve ark. 2007) ve madde kullanımını (Brady ve ark. 1998) ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Bireyin uyumu üzerindeki bu olumsuz etkileri nedeniyle saldırganlık konusu hem Türkiye’de, hem de yurtdışında psikoloji alanında son yılların en çok çalışılan alanlarından biri olmuştur. Bu araştırmalar genelde erkek çocukların kızlara göre daha fazla saldırgan davranış gösterdiğini bulmuştur (Dizman ve Gürsoy 2005; Patterson, Capaldi ve Bank 1991). Son yıllardaki araştırmalar ise, saldırganlıktaki cinsiyet farklılıklarının saldırgan davranışın türüne göre değişebileceğini göstermektedir (Cheng 2009; Ostrov ve Keating 2004). Diğer bir ifadeyle, kızlar da erkekler kadar saldırganlık davranışı göstermektedir ancak kızlar saldırgan davranışlarını fiziksel ya da sözel saldırganlık gibi başkaları tarafından kolayca gözlenebilen davranışlar yerine, söylenti yayma ya da dışlama gibi görece daha örtülü biçimlerde göstermektedirler (Crick ve Grotpeter 1995; Werner ve Crick 2004).

Güncel yaklaşımlar akran saldırganlığını inceleyen saldırganlığın gözlenen ve örtülü biçimlerinin bir arada çalışılması gerektiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, saldırganlığın görece örtülü ve dolaylı biçimlerinden bahsederken hangi terimin kullanılması gerektiği konusunda araştırmacılar arasında görüş birliği bulunmamaktadır. Türkiye’de akran saldırganlığının görece örtülü biçimlerinden bahsederken dolaylı zorbalık (Kartal ve Bilgin 2007) veya dolaylı saldırganlık (Yavuzer ve Üre 2010) terimleri kullanılmaktadır. Yurtdışında da dolaylı (indirect) saldırganlık (Lagerspetz ve ark. 1988) teriminin yanı sıra sosyal saldırganlık (Galen ve Underwood 1997) ya da ilişkisel (relational) saldırganlık (Crick ve Grotpeter 1995) terimlerinin kullanıldığı görülmektedir.

Dolaylı saldırganlık; sosyal yapıyı kullanma suretiyle hedefteki kişiye dolaylı bir biçimde zarar vermektir (Lagerspetz ve ark. 1988). Dolaylı saldırganlık dedikodu yapma, söylenti yayma, bir sırrı açıklama gibi farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır (Coyne ve ark. 2006). Bu tip saldırganlığın en önemli özelliği, saldırganın kimliğinin gizli kalabilmesi ve saldırıya maruz kalan kişinin karşı saldırıda bulunamamasıdır (Lagerspetz ve ark. 1988; Björkqvist ve ark. 1992).

Sosyal saldırganlık ise mimik ya da beden hareketleri gibi doğrudan davranışların yanı sıra iftira, sosyal dışlama gibi daha dolaylı davranışlarla bir başkasına zarar vermeyi amaçlayan davranışlardır (Galen ve Underwood 1997). İlişkisel saldırganlık, ilişkilere zarar vermeyi (örneğin, dedikodu, iftira, dışlama) kapsayan davranışlardır (Crick ve Grotpeter 1995). Sonuç olarak, araştırmacıların tercih ettikleri terimlerde farklılıklar bulunsa da, saldırganlığın vurma, itme gibi gözlenen boyutunun yanı sıra, dışlama gibi ilişkisel/sosyal boyutunu dikkate alınarak çalışılması gerektiği konusunda fikir birliği bulunmaktadır (Björkqvist 2001; Lagerspetz ve ark. 1988). Örneğin, gözlenen saldırganlık ve ilişkisel saldırganlığın birbirinden farklı yapılar olduğu ve bu iki yapı bir arada değerlendirilmediğinde önemli bilgilerin gözden kaçabileceği gösterilmiştir (Crick ve Grotpeter 1995). Bu ayrıma dayalı olarak yapılan araştırmalar, gözlenen saldırganlığın erkekler, ilişkisel saldırganlığın ise kızlar arasında yaygın olduğunu göstermiştir (Crick ve Grotpeter 1995; Crick ve ark. 2002). İkinci olarak, gözlenen saldırganlığın yaşla birlikte azaldığını, ilişkisel saldırganlığın ise yaşla birlikte arttığını ortaya koymuştur (Loeber ve Hay 1997). Üçüncü olarak, yakın ilişki kalitesinin değerlendirildiği bir çalışmada, gözlenen ve ilişkisel saldırgan davranış sergileyen çocukların ilişkilerde kendini açma ve samimiyet açısından birbirlerinden farklılaştığı bulunmuştur (Grotpeter ve Crick 1996). Bu araştırmanın bulgularına göre, ilişkisel saldırganlık gösteren çocuklar, gözlenen saldırganlık gösteren ve göstermeyen akranlarına göre, akranlarıyla daha yakın ilişkiler kurmaktadır. Bununla birlikte, ilişkisel saldırganlık gösteren çocuklar grup içindeki statülerini korumak ya da geliştirmek için ilişkisel saldırganlığı kullanmaktan çekinmemektedir. Gözlenen saldırgan davranışları sergileyen çocuklar ise kendi gruplarında yer alan akranlarına karşı saldırgan davranış göstermemektedir. Son olarak, ilişkisel saldırganlık sergileyen kızların erkeklerle göre akranları tarafından daha fazla reddedildiği bulunmuştur (Crick 1996). Yukarıda özetlenen araştırma bulguları, gözlenen saldırganlığın ve ilişkisel saldırganlığın farklı yapılar olabileceği ve saldırganlık çalışmalarında her ikisinin de değerlendirilmesinin önemine işaret etmektedir.

Akran saldırganlığının yanı sıra, bu saldırganlığa maruz kalma, bir diğer deyişle akran mağduriyeti de önemli çalışma alanlarından biri olmuştur. Örneğin akran mağduriyeti, hem erkekleri hem de kızları benzer düzeyde etkilemektedir (Bentley ve Li 1995; Eslea ve Smith 1998). Akran saldırganlığında olduğu gibi akran mağduriyetinde de gözlenen saldırganlığa

maruz kalmanın yanı sıra ilişkisel saldırganlığa maruz kalmanın değerlendirilmesi de önemlidir. Çünkü gözlenen mağduriyet ve ilişkisel mağduriyet de yaşa, cinsiyete ve yaşanan uyum sorunlarına göre farklılaşmaktadır. Akran saldırganlığı araştırmalarının bulgularına paralel olarak, gözlenen mağduriyetin erkekler, ilişkisel mağduriyetin ise kızlar arasında daha yaygın olduğu bulunmuştur (Crick ve Bigbee 1998; Ostrov ve Keating 2004; Paquette ve Underwood 1999; Storch ve ark. 2002). Gözlenen mağduriyet yaş ile birlikte azalırken, ilişkisel mağduriyetin yaşla birlikte arttığı görülmüştür (Crick ve ark. 1999). Gözlenen mağduriyet ve ilişkisel mağduriyet de uyum sorunları ile ilişkilidir. Örneğin, erken çocukluk döneminde akran reddi (Crick ve ark.1999), orta çocukluk döneminde sosyal kaygı, akran reddi, kaçınma (Cullerton-Sen ve Crick 2005; Storch ve ark. 2005), madde kötüye kullanımını (Sullivan ve ark. 2006) ve ergenlikte ise sosyal fobi (Storch ve ark. 2005; La Greca ve Harrison 2005) ile ilişkili bulunmuştur.

Akran saldırganlığı ve akran mağduriyeti konusunda Türkiye’de yapılan araştırmalar özellikle 2000’li yıllardan itibaren bir artış göstermiştir. Bu araştırmalarda cinsiyet (Aktaş ve Güvenç 2006), denetim odağı (Efilti 2006), anababa tutumları (Balkaya ve Ceyhan 2007), istismar (Ayan 2007) ve aile işlevleri (Avcı 2006) gibi değişkenler ile saldırganlık arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir. Ayrıca araştırmaların bir bölümü, ilköğretim ve lise döneminde sergilenen saldırganlık davranışlarını, saldırgan ve mağdur arasındaki güç ilişkisi, niyet ve davranışın tekrarı gibi öğeleri dikkate alan “zorbalık” kavramı bağlamında incelemişlerdir. İlişkisel saldırganlık kapsamında da değerlendirilebilecek kimi davranışlar bu çalışmalarda ele alınmaya başlanmıştır (Kartal ve Bilgin 2007).

Sonuç olarak, saldırganlığın ve mağduriyetin gözlenen ve ilişkisel boyutlarını değerlendirmek önemli bir çalışma alanı olarak görünmektedir. Bununla birlikte, Türkiye’de ve yurtdışında ilişkisel ve gözlenen saldırganlığı ve ilişkisel ve gözlenen mağduriyeti bir arada değerlendiren sınırlı sayıda ölçme aracı bulunmaktadır. Bunlardan biri, bu alandaki ilk çalışmaları gerçekleştiren Crick ve Grotpeter (1995) tarafından geliştirilmiştir. Çocuk Sosyal Davranış Ölçeği-Kişisel Bildirim -ÇSDÖ-KB- (Children’s Social Behavior Scale-Self Report -CSBS-SR) adlı ölçek ilköğretim çağı çocuklarda ilişkisel ve gözlenen saldırganlığı, Çocuğun Bireysel Yaşantıları Ölçeği-Kişisel Bildirim -ÇBYÖ-KB- (Children’s Self Experience Questionnaire-Self Report -CSEQ-SR) adlı ölçek ise yine aynı yaş grubunda ilişkisel ve gözlenen mağduriyeti değerlendirmektedir. Bu araştırmanın temel

amacı, Amerikan ilköğretim çağı çocukları için geliştirilen ve pek çok çalışmada kullanılan bu iki ölçeğin Türkiye’deki çocuklarda kullanımının uygunluğunu değerlendirmektir.

Bu amaç doğrultusunda birinci çalışmada gözlenen ve ilişkisel mağduriyeti değerlendiren ÇBYÖ-KB’nin, ikinci çalışmada da ilişkisel ve gözlenen saldırganlığı değerlendiren ÇSDÖ-KB’nin temel psikometrik özellikleri değerlendirilecektir. Ayrıca saldırganlık ve mağduriyetin cinsiyet, yaş ve ailenin gelir düzeyi gibi değişkenlerle ilişkisi incelenecektir.

YÖNTEM

Katılımcılar

1. Çalışma: Ankara’nın alt, orta ve üst sosyo-ekonomik düzeyi temsil ettiği düşünülen semtlerinde bulunan ilköğretim okullarının 6., 7. ve 8. sınıflarına devam eden ve yaşları 11-17 arasında değişen toplam 415 çocuk birinci çalışmaya katılmıştır. Çocukların yaş ortalaması =13.19’dır (SS = .80). Çocukların % 51’i erkek (n = 210), % 49’u kızdır (n= 205). Araştırmaya katılan çocukların ailelerinin aylık gelir düzeyleri alt (100.00-999.00 TL), orta (1000.00-2999.00 TL) ve üst (3000.00-8000.00 TL) gelir grubu olarak sınıflandırıldığında, çocukların %28’sinin alt %32’sinin orta ve %40’ının üst gelir grubunda yer aldıkları görülmüştür.

2. Çalışma: İkinci çalışmaya Ankara’nın alt, orta ve üst sosyo-ekonomik düzeyi temsil ettiği düşünülen semtlerinde bulunan ilköğretim okullarının 6., 7. ve 8. sınıflarına devam eden, 11-15 yaş aralığında toplam 422 çocuk katılmıştır. Çocukların yaş ortalaması =13.13’dür (SS = .96). Bu çocukların % 51’i erkek (n = 215), % 49’u kızdır (n = 207). Buna göre araştırmaya katılan çocukların %30’u alt (100.00-999.00 TL), %34’ü orta (1000.00-2999.00 TL) ve %36’sı üst (3000.00-8000.00 TL) sosyo-ekonomik düzeyli ailelerden gelmiştir.

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu: Çocuklar tarafından doldurulan bu formda, çocuğun yaşı, cinsiyeti, sınıf düzeyi, annesinin eğitim düzeyi, babasının eğitim düzeyi, kardeş sayısı ve ailenin aylık gelirine ilişkin bilgilerin yer almaktadır.

Çocuk Sosyal Davranış Ölçeği-Kişisel Bildirim (ÇSDÖ-KB): Crick ve Grotpeter (1995) tarafından geliştirilen bu ölçek çocukların sergilediği gözlenen saldırganlık ve ilişkisel saldırganlık düzeylerini değerlendirmektedir. ÇSDÖ-KB toplam 15 maddeden

ve beş faktörden oluşmaktadır. Bu faktörler, ilişkisel saldırganlık (örn; Bazı çocuklar, bir oyun ya da etkinlik sırasında bazı kişileri kendi gruplarına almamaya çalışır. Sen böyle bir şeyi ne kadar sıklıkla yaparsın?), gözlenen saldırganlık (örn; Bazı çocuklar, diğer çocukları itip kakar. Sen böyle bir şeyi ne kadar sıklıkla yaparsın?), özgeci davranış (prosocial) (örn; Bazı çocuklar, kendisini üzgün hisseden diğer çocukları neşelendirmeye çalışır. Sen böyle bir şeyi ne kadar sıklıkla yaparsın?), dahil olma (örn; Bazı çocukların, onlarla oynamayı isteyen birçok sınıf arkadaşı vardır. Sınıfındaki çocuklar, ne kadar sıklıkla seninle oynamak ister?) ve yalnızlık (örn; Bazı çocuklar, “keşke okulda daha fazla arkadaşım olsaydı” der. Sen böyle bir şeyi ne kadar sıklıkla hissedersin?) olarak adlandırılmıştır. Maddeler beşli likert tipinde değerlendirilmektedir (1=Hiçbir zaman, 5=Her zaman). ÇSDÖ-KB, ölçekten alınan puanın yüksekliği saldırganlık düzeyinin yüksekliğine işaret edecek biçimde puanlanmaktadır. Bu nedenle özgeci davranışı değerlendiren 3., 6., 7. ve 14. maddeler ters kodlanmaktadır.

Ölçeğin psikometrik değerlerine ilişkin veriler sınırlıdır. Bununla birlikte alt-ölçekler için Cronbach Alpha değerleri, gözlenen saldırganlık için .94, ilişkisel saldırganlık için .83, özgeci davranış için .91, dahil olma için .90 ve yalnızlık için .92 olarak hesaplanmıştır.

Çocuğun Bireysel Yaşantıları Ölçeği-Kişisel Bilirim (ÇBYÖ-KB): Akran mağduriyetinin gözlenen ve ilişkisel boyutlarını değerlendirmek amacıyla geliştirilmiştir Crick ve Grotmeter (1996).

ÇBYÖ-KB, ilişkisel mağduriyet, gözlenen mağduriyet ve özgeci (prosocial) davranış olmak üzere üç boyutlu bir yapıya sahiptir. ÇBYÖ-KB'nin gözlenen mağduriyet alt-ölçeği gözlenen saldırganlığa maruz kalma sıklığını değerlendirmektedir (örn; Başka bir çocuk, ne kadar sıklıkla sana vurur?). İlişkisel mağduriyet alt-ölçeği ise çocukların akranları tarafından, ilişkilerine zarar verilme girişimlerinin sıklığını değerlendirmektedir (örn; Herhangi bir sınıf arkadaşın, ne kadar sıklıkla diğer çocuklar artık senden hoşlanmasın diye senin hakkında yalan söyler?). Özgeci davranış alt-ölçeği ise; çocukların, akranlarından yardım alma sıklığını değerlendirmektedir (örn; Başka bir çocuk, ne kadar sıklıkla seni mutlu edecek bir şey yapar?).

Toplam 15 maddeden oluşan ölçekte her bir madde beşli likert tipinde değerlendirilmektedir (1=Hiçbir zaman-5=Her zaman). Her bir alt-ölçek 5 maddeden oluşmaktadır. İlişkisel mağduriyet ve gözlenen mağduriyet alt-ölçeklerinden alınabilecek en düşük puan

5, en yüksek puan ise 25'tir. Ölçekten alınan puanın yüksekliği mağduriyet düzeyinin yüksekliğini göstermektedir. Bu nedenle özgeci davranış alt-ölçeğinde yer alan 1., 5., 8., 12. ve 15. maddeler ters kodlanmaktadır.

Açımlayıcı faktör analizi, toplam varyansın %50.5'ini açıklayan üç faktörlü bir yapı önermiştir. İlişkisel mağduriyet alt-ölçeği varyansın %34.9'unu, gözlenen mağduriyet alt-ölçeği varyansın %15.6'sını ve özgeci davranış alt-ölçeği ise varyansın %8.2'sini açıklamıştır. Cronbach Alpha değerleri, gözlenen mağduriyet alt-ölçeği için .78, ilişkisel mağduriyet alt-ölçeği için .80 ve özgeci davranış alt-ölçeği için .77 olarak hesaplanmıştır (Crick ve Grotmeter 1996).

Yenilenmiş Olweus Zorba/Mağdur Anketi (YOZMA): Orijinal adı The Revised Olweus Bully/Victim Questionnaire (ROBVQ) olan anket Olweus (1996) tarafından zorbalık ve mağduriyetin tipini ve sıklığını değerlendirmek amacıyla, 8-16 yaş grubundaki öğrenciler için geliştirilmiştir. Anketin 3., 4. ve 5. sınıflar için kullanılan “Küçük Sınıflar Formu” (Junior Version) ve 6. sınıf ve üstü sınıflar için kullanılan “Büyük Sınıflar Formu” (Senior Version) bulunmaktadır (Greeff 2004). Anket toplam 40 maddeden ve iki bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümünde yer alan maddeler akran mağduriyetini, ikinci bölümünde yer alan maddeler ise zorbalığı değerlendirmektedir. Ankette hem gözlenen zorbalık ve mağduriyeti hem de ilişkisel zorbalık ve mağduriyeti değerlendiren maddeler vardır. Ankette yer alan her bir madde için olası yanıtlar “Bu dönem hiç olmadı”, “Sadece bir iki kez”, “Ayda iki ya da üç kez”, “Yaklaşık haftada bir kez” ve “Haftada birkaç kez” şeklinde düzenlenmiştir. Zorbalık sergileyen çocukları belirlemek için “Ayda iki ya da üç kez” yanıtı kesim noktası olarak kabul edilmiştir. Orijinal formunda anketin Cronbach Alfa değeri .80 olarak hesaplanmıştır (Solberg ve Olweus 2003). Anketin Türkçe'ye uyarlaması Dölek (2002) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin Türkçe versiyonunda 49 madde bulunmaktadır. Atik (2006), ortaöğretim öğrencilerinde akran zorbalığı ile ilişkili değişkenleri incelediği tez çalışmasında anketin Büyük Sınıflar Formu'nda yer alan Zorbalık maddeleri için Cronbach Alfa katsayısını .75; Mağduriyet maddeleri için Cronbach Alfa katsayısını .77 olarak hesaplamıştır. Diğer bir tez çalışmasında Totan (2008), Büyük Sınıflar Formu'nda Mağduriyet maddeleri için Cronbach Alfa katsayısını .77 olarak hesaplamıştır.

Bu çalışmada ÇSDÖ-KB'nin ölçüt geçerliğini değerlendirmek için YOZMA'nın Zorbalık Formu ile ÇSDÖ-KB arasındaki korelasyona bakılmıştır. ÇBYÖ-KB'nin ölçüt geçerliğini değerlendirmek için

ise YOZMA'nın Mağduriyet formu ile ÇBYÖ-KB arasındaki korelasyon incelenmiştir.

ÇSDÖ-KB ve ÇBYÖ-KB'nin Çeviri İşlemleri

ÇSDÖ-KB ve ÇBYÖ-KB ilk yazar tarafından Türkçe'ye, ikinci yazar tarafından tekrar İngilizce'ye çevrilmiştir. Özgün ölçek ile ters-çeviri karşılaştırıldığında maddeler arasında kavramsal eşdeğerliği bozacak bir farklılık olmadığı kararı verildikten sonra, bir grup ilköğretim öğrencisinden ölçek maddelerini anlaşılabilirlik açısından değerlendirmeleri istenmiştir. Bu işlem sonucunda maddelerin ifade açısından anlaşılabilir olduğu görülmüştür.

İşlem

Araştırmanın katılımcılarına Ankara ilindeki ilköğretim okullarından ulaşılmıştır. Toplam onbir okuldan veriler toplanmıştır. Bu okullardan biri özel okuldur. Her okuldan iki ya da üç sınıf seçilmiştir. Okul yönetimi bilgilendirilip, çalışma için gerekli izinler alındıktan sonra yönetimce uygun görülen bir derste, birinci araştırmacı öğrencilere araştırmanın amacını kısaca özetlenmiştir. Ardından gönüllü öğrenciler ölçekleri doldurmuşlardır. Ölçeklerin uygulaması yaklaşık 30-40 dakika sürmüştür. Araştırmaya katılmayı kabul etmeyen herhangi bir öğrenci olmamıştır.

Verilerin Analizi

ÇSDÖ-KB ve ÇBYÖ-KB puanlarının kararlılığını sınamak için iki hafta ara ile test-tekrar test arasındaki korelasyona bakılmıştır. Ölçeğin iç tutarlılığı için Cronbach alpha güvenilirlik katsayısı hesaplanmıştır. ÇSDÖ-KB'nin ve ÇBYÖ-KB'nin yapı geçerliğini belirlemek amacıyla doğrulayıcı faktör analizleri (DFA) yapılmıştır. ÇSDÖ-KB'nin ölçüt geçerliğini değerlendirmek için YOZMA-ZF ile olan korelasyonuna bakılmıştır. ÇBYÖ-KB'nin ölçüt geçerliğini değerlendirmek için de YOZMA-MF ile olan korelasyonu değerlendirilmiştir.

BULGULAR

ÇSDÖ-KB ve ÇBYÖ-KB Doğrulayıcı Faktör Analizine (DFA) İlişkin Bulgular:

Crick ve Grotper (1995) tarafından önerilen beş faktörlü yapının uygunluğu Maksimum Likelihood Doğrulayıcı Faktör Analiziyle (DFA) sınanmıştır. (DFA) sonuçlarını yorumlamada dört indeksten yararlanılmıştır. Modelin yeterliliği ölçütlerine göre İyi-lik Uyum İndeksinin .85'e eşit ya da büyük olması

(GFI \geq .85), Uyarlanmış İyi-lik Uyum İndeksi'nin .80'e eşit ya da büyük olması (AGFI \geq 0.80), Ortalama Karekök Rezidüel'in .10'a eşit ya da küçük olması (RMSR \leq 0.10) ve Yaklaşık Hata Karekökünün de .08'e eşit ya da küçük olması (RMSEA \leq 0.08) gerektiği belirtilmektedir. (Hu ve Bentler, 1998; Browne ve Cudeck, 1993). Bulgular, bu dört indeksten elde edilen değerlerin ÇSDÖ-KB için (GFI \geq 0.94; AGFI \geq 0.92; RMSR \leq 0.04; RMSEA \leq 0.043) beş faktörlü modelin, ÇBYÖ-KB için (GFI \geq 0.90; AGFI \geq 0.87; RMSR \leq 0.053; RMSEA \leq 0.063) üç faktörlü modelin desteklediğini göstermiştir.

ÇSDÖ-KB'nin ve ÇBYÖ-KB'nin Ölçüt Geçerliliğine İlişkin Bulgular: Yenilenmiş Olweus Zorba/Mağdur Anketi- Zorba Formu ile değerlendirilen ölçüt geçerliliğine 100 çocuktan elde edilen verilerle bakılmıştır. ÇSDÖ-KB ile YOZMA-ZF arasındaki korelasyon, $r=.47$ ($p<.01$) olarak hesaplanmıştır. Yenilenmiş Olweus Zorba/Mağdur Anketi-Mağdur Formu ile değerlendirilen ölçüt geçerliliğine yine 100 çocuktan elde edilen verilerle bakılmıştır. ÇBYÖ-KB ile YOZMA-MF arasındaki korelasyon, $.70$ ($p<.01$) olarak hesaplanmıştır. ÇSDÖ-KB ile YOZMA-ZF arasındaki korelasyon çok yüksek bulunmamakla birlikte, elde edilen korelasyon değerlerinin ölçeklerin ölçüt geçerliğini destekler nitelikte olduğu söylenebilir.

ÇSDÖ-KB'nin ve ÇBYÖ-KB'nin Güvenirliliğine İlişkin Bulgular:

Toplam 61 çocuktan iki hafta arayla elde edilen verilerle ÇSDÖ-KB'nin test-tekrar test kararlılığına bakılmış ve bu değer .64 olarak bulunmuştur ($p<.01$). ÇSDÖ-KB'nin Cronbach Alfa katsayısı ile değerlendirilen iç tutarlılığı ise .84 olarak hesaplanmıştır. Toplam 45 çocuktan iki hafta arayla elde edilen verilerle ÇBYÖ-KB'nin test-tekrar test kararlılığına bakılmış ve bu değer .90 olarak bulunmuştur ($p<.01$). ÇBYÖ-KB'nin Cronbach Alfa katsayısı ile değerlendirilen iç tutarlılığı ise .80 olarak hesaplanmıştır.

ÇSDÖ-KB'nin test-tekrar test kararlılığı çok yüksek bulunmamakla birlikte, her iki ölçeğin hem iç-tutarlılık, hem de test-tekrar test güvenilirlik değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içinde oldukları görülmektedir.

Saldırganlık ve Mağduriyetin Demografik Değişkenlerle İlişkinin Değerlendirilmesi: Saldırganlık ve mağduriyet düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşarak farklılaşmadığını değerlendirmek üzere bağımsız gruplar için uygulanan t-testi analizleri gerçekleştirilmiştir.

T-testi analizinin sonucu cinsiyete göre gözlenen saldırganlık puanlarında farklılık olduğunu (erkek $n=220$; $=5.67$, $SS=2.05$; kız $n=205$; $=5.04$; $S=2.15$; $t(423)=3.025$, $p<.05$) ilişkisel saldırganlık puanlarında ise farklılık olmadığını ($t(423) = 1.869$, $p = .09$) göstermiştir.

Çocuğun cinsiyetine göre, gözlenen mağduriyet ve ilişkisel mağduriyet düzeyinin farklılaşp farklılaşmadığını değerlendirmek için yine bağımsız gruplar için uygulanan t-testi yapılmıştır. Kızların ilişkisel mağduriyet puan ortalamalarının ($n=205$; $=8.36$; $SS=3.67$), erkeklerden ($n=210$; $=7.95$; $SS= 3.28$) daha yüksek olduğu, ($t(413) = 3.213$, $p<.01$), gözlenen mağduriyette ise iki grup arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür ($t(413) = 1.28$, $p >.05$).

Çocuğun yaşı ile gözlenen saldırganlık ve ilişkisel saldırganlık arasındaki ilişkileri değerlendirmek için korelasyon analizleri yapılmıştır. Yalnızca çocuğun yaşı ile ilişkisel mağduriyet arasında negatif yönde bir ilişki olduğu görülmüştür ($r = -.09$, $p <.01$). Çocuğun yaşı büyüdükçe ilişkisel mağduriyet düzeyi azalmıştır.

Ana-babanın eğitim düzeyi ve ailenin gelir düzeyinin de saldırganlık ve mağduriyetle ilişkisi incelenmiştir. Gözlenen saldırganlık ile ana-babanın eğitim düzeyi ve ailenin gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Buna karşın, ilişkisel saldırganlık ile babanın eğitim düzeyi ($r = .14$, $p <.01$) ve ailenin aylık gelir düzeyi ($r = .15$, $p <.01$; $p<.01$) arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Gözlenen ve ilişkisel mağduriyetin ise sırasıyla annenin eğitim düzeyi ($r=-.19$ ve $r=.16$; $p<.01$), babanın eğitim düzeyi ($r =-.20$ ve $r = -.15$; $p<.01$) ve ailenin aylık gelir düzeyi ile ($r = -.17$ ve $r=-.14$; $p<.01$) negatif yönde anlamlı bir ilişki gösterdiği bulunmuştur.

TARTIŞMA

Bu çalışmada, ilköğretim ikinci kademeye devam eden öğrencilerde saldırganlık (ÇSDÖ-KB) ve mağduriyet (ÇBYÖ-KB) düzeyini değerlendirmek amacıyla Crick ve Grotpeter (1995,1996) tarafından geliştirilen, çocuğun öz bildirimine dayanan iki ölçeğin Türk çocuklarda kullanımının uygunluğu değerlendirilmiştir. Bu amaçla bir dizi geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. İlk olarak Crick ve Grotpeter (1995, 1996) tarafından ÇSDÖ-KB için önerilen beş faktörlü yapının ve ÇBYÖ-KB için önerilen üç faktörlü yapının Türk çocuklarından elde edilen verilere uygunluğu doğrulayıcı faktör analizleri ile sınanmış ve analizler önerilen yapıların uygunluğunu desteklemiştir. Ölçeklerin ölçüt geçerliğini sınamak ama-

ıyla Yenilenmiş Olweus Zorba/Mağdur Anketi'nin Zorba Formu ile ÇSDÖ-KB'nin ve Mağdur Formu ile ÇBYÖ-KB'nin korelasyonlarına bakılmıştır. Zorba Formu ile orta, Mağdur Formu ile yüksek düzeyde bir korelasyon elde edilmiştir. Her iki ölçeğin Cronbach Alfa ile değerlendirilen iç-tutarlık değerleriyle test-tekrar test güvenilirlikleri kabul edilebilir düzeyde bulunmuştur. Yalnızca, ÇSDÖ-KB'nin test-tekrar test güvenilirliği orta düzeyde bir korelasyon göstermiştir ($r=.64$).

Sonuç olarak, geçerlik ve güvenilirlik analizleri, ÇBYÖ-KB'nin ve ÇSDÖ-KB'nin ilköğretim ikinci kademeye devam eden Türk çocuklarının gözlenen ve ilişkisel saldırganlık ile gözlenen ve ilişkisel mağduriyet düzeylerini değerlendirmeye yönelik araştırma ve uygulamalarda kullanılabilmesine işaret etmektedir.

Alan-yazında bulunan kimi araştırmalar gözlenen saldırganlığın erkekler, ilişkisel saldırganlığın ise kızlar arasında (Ostrov ve ark. 2004) benzer biçimde gözlenen mağduriyetin erkekler, ilişkisel mağduriyetin ise kızlar arasında daha yaygın olduğunu göstermiştir (Paquette ve Underwood 1999; Storch ve ark. 2002). Bu araştırma kapsamında elde edilen bulgular ise gözlenen saldırganlığın erkekler, ilişkisel saldırganlığın ise hem erkekler hem de kızlar arasında yaygın olduğunu göstermiştir. Bu bulguyu destekleyen araştırmalar da bulunmaktadır (Paquette ve Underwood 1999; Phelps 2001). Örneğin, Phelps (2001), erkek çocuklarının yüksek düzeyde gözlenen saldırganlık bildirdikleri halde, kız ve erkeklerin hemen hemen eşit düzeyde ilişkisel saldırganlık gösterdiğini bulmuştur. Bir diğer çalışmada, Paquette ve Underwood (1999) erkeklerin de en az kızlar kadar ilişkisel saldırganlığa maruz kaldığını saptamıştır. Crick v.d'nin (1997) okulöncesi dönem çocuklarında saldırganlığı değerlendirdikleri bir çalışmada, öğretmen bildirimleri ile akran bildirimleri sonuçlarının birbirinden farklı olduğu görülmüştür. Öğretmenler, kızların daha fazla ilişkisel saldırganlık sergilediğini bildirirken, akranlarını değerlendiren çocuklar böyle bir farkın olmadığını bildirmiştir. Orta çocukluk ve ergenlik dönemlerinde saldırganlığı inceleyen araştırmaların cinsiyet farklılıklarına ilişkin sonuçları da tutarlı değildir. Crick (1996) orta çocukluk döneminde bulunan kızların daha fazla ilişkisel saldırgan davranışlar sergilediğini, Rys ve Bear (1997) ise ilişkisel saldırganlıkta bu yaş döneminde cinsiyet farklılıklarının olmadığını bulmuştur. Ayrıca erkeklerin daha fazla ilişkisel saldırganlık sergilediğini bildiren araştırmalar da vardır (David ve Kistner 2000). Sonuç olarak, çocuk ve ergenlerin sergiledikleri saldırgan davranışların cinsiyete göre farklılaşp farklılaşmadığına iliş-

kin araştırma bulguları birbirleri ile tutarlı değildir. Bununla birlikte, Crick'in (1997) de belirttiği gibi saldırganlıkta cinsiyet farklılıklarının belirlenmesinin pratikte hiçbir anlamı olmayabilir. Bazı çocukların tek bir saldırganlık tipini, bazılarının ise her iki saldırganlık tipini birden kullandığı bilinmektedir (Crick ve Grotperter 1995).

Bu çalışmada mağduriyetle ilgili bulgular değerlendirildiğinde, erkeklerin daha fazla gözlenen saldırgan davranışlara, kızların ise hem ilişkisel hem de gözlenen saldırgan davranışlara maruz kaldıkları görülmüştür. Bu bulgular var olan alanyazın ile kısmen tutarlıdır. Örneğin, Balogunu ve ark. (2006), 7-12 yaşlarındaki Nijeryalı çocuklarla yaptıkları araştırmalarında, kız ve erkek çocukların fiziksel ve sözel mağduriyet puanlarının farklılaşmadığını bulmuştur. İlköğretim birinci kademedeki akran mağduriyetini değerlendiren boylamsal bir çalışmada da hem kızların hem de erkeklerin benzer düzeyde gözlenen saldırganlığa maruz kaldıkları görülmüştür (Cullerten-Sen ve Crick 2005).

Alan-yazın incelendiğinde, yaş ile saldırganlık ve mağduriyet arasındaki ilişkilerin de çok belirgin olmadığı görülecektir. Ancak genel eğilim gözlenen saldırganlığın ve mağduriyetin yaşla birlikte azaldığı, ilişkisel saldırganlığın ve mağduriyetin yaşla birlikte arttığı yönündedir (Crick ve ark. 1999). Loeber ve Hay (1997), erken çocukluk döneminde gözlenen saldırgan davranışların, ileri çocukluk ve ergenlik dönemleri boyunca ise saldırganlığın görece örtülü biçimlerinin daha yaygın olduğunu bildirmişlerdir. Bu iddia ile tutarlı olarak, örgün eğitimin başlamasıyla birlikte ilişkisel saldırganlık oranlarında önemli düzeyde bir artış olduğu görülmüştür (Giles ve Heyman 2005; Henington ve ark. 1998; Rys ve Bear 1997; Xie ve ark. 2003). Ancak bu araştırmada, çocuğun yaşı ile ne gözlenen saldırganlık, ne gözlenen mağduriyet, ne de ilişkisel saldırganlık arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Yalnızca ilişkisel mağduriyetin yaşla birlikte azaldığı görülmüştür. Bu bulgu alan-yazın ile kısmen tutarlı görünmektedir. Örneğin, Özen'in (2006), üst SED'den gelen ve 6-10. sınıflara devam eden 805 çocuğun katılımıyla gerçekleştirdiği bir çalışmada Akran Zorbalığı Kurbanlarını Belirleme Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin korkutma/sindirme, alay, açık saldırı, ilişkisel saldırı ve kişisel eşyalara saldırı alt-ölçeklerinden kızların aldıkları puanların yaşla birlikte azaldığı, ancak erkeklerde yalnızca alay alt-ölçeğinden alınan puanların yaşla birlikte azaldığını bulmuştur. Diğer bir deyişle, kızlarda yaşla birlikte tüm mağduriyet biçimleri azalsa da erkeklerde alaya alınma dışında kalan mağduriyet biçimlerinde bir azalma olmamıştır.

Kimi araştırmalar ailenin sosyo ekonomik düzeyi ile çocuğun saldırgan davranışları arasında bir ilişki olduğunu bildirmekle birlikte bu ilişkinin yönü çok açık değildir. Türkiye'de yapılan çeşitli araştırmalarda, saldırganlık ve ailenin gelir düzeyi arasındaki ilişkiye ilişkin neredeyse birbirine zıt bulguların bildirildiği görülmektedir. Örneğin, Ağlamaz (2006), ailenin gelir düzeyi azaldıkça saldırganlığın arttığını bildirirken, Yalçın (2007) ise azaldığını bildirmiştir. Bu araştırmada ise, ailenin gelir düzeyi ile gözlenen saldırganlık arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Buna karşın, ailenin gelir düzeyi ile ilişkisel saldırganlık arasında pozitif bir ilişki saptanmıştır. Diğer taraftan, ailenin gelir düzeyinin hem gözlenen hem de ilişkisel mağduriyet ile negatif bir ilişkisinin olduğu görülmüştür.

Sosyo-ekonomik düzeyle ilişkili olabilecek bir başka değişken de ana-babanın eğitim düzeyidir. Ağlamaz (2006), annenin, Masalçı'da (2001), anababanın eğitim düzeyi çocuğun saldırganlık düzeyi arasında negatif bir ilişki olduğunu bulmuştur. Bu araştırmanın bulguları ise saldırganlıktan ziyade mağduriyetin ana-babanın eğitim düzeyi ile ilişkili olabileceğine işaret etmiştir. Yalnızca babanın eğitim düzeyi ile ilişkisel saldırganlık arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Buna karşın, ilişkisel ve gözlenen mağduriyetin hem anne hem de baba eğitim düzeyi ile negatif bir ilişkisi olduğu bulunmuştur.

Bu araştırma, akran saldırganlığı ve mağduriyeti alanındaki önceki çalışmaların bulgularını genişleterek alana katkı getirmesinin yanı sıra çeşitli sınırlılıklara da sahiptir. İlk olarak araştırmada kullanılan ölçekler akran saldırganlığı ve mağduriyetinin gözlenen ve ilişkisel boyutlarını ölçmektedir. Ancak araştırmalar, bu dönemde bulunan çocukların, akranlarının cinsel saldırılarına da maruz kaldıklarını göstermiştir (Kapçı 2004). Bu ölçeklere cinsel saldırganlık ve cinsel mağduriyet boyutlarının eklenmesi, ilgili akran ilişkilerine yönelik daha kapsamlı bir bakış açısının geliştirilmesine yardımcı olacaktır. İkinci olarak diğer pek çok çalışma gibi bu çalışmada da akran saldırganlığı ve mağduriyeti genel akran ilişkileri bağlamında ele alınmıştır. Gelecekte yapılacak araştırmalar, gelişimsel olarak saldırganlık ve mağduriyetin dostluk ya da romantik ilişkilerde sergilenip sergilenmediğini ya da nasıl sergilendiğini de inceleyerek alan-yazına katkıda bulunabilir.

Üçüncü olarak, bu araştırmaya ilköğretim ikinci kademeye devam eden öğrenciler katılmıştır. Özellikle ileri ergenlik döneminde sergilenen saldırganlık ile popülerite arasındaki ilişkiler düşünüldüğünde (Cille- sen ve Mayeux 2004) bu tür çalışmalarda yaş aralı-

ğının genişletilmesinin gereği anlaşılacaktır. İzleyen araştırmalar ÇSDÖ-KB ve ÇBYÖ-KB ölçeklerini kullanarak ileri ergenlik döneminde bulunan Türk çocuklarında gözlenen ve ilişkisel saldırganlık ile mağduriyetin görülme sıklığını inceleyebilir.

Son olarak, bu araştırmada ele alınmayan değişkenlerden biri sınıf düzeyidir. Akran saldırganlığı ve mağduriyetinde yaşın yanı sıra sınıf düzeyi de etkili olabilir. Bu varsayım, bir eğitim kurumundan diğerine geçişte mağduriyetin arttığını gösteren araştırmalar ile tutarlıdır (Kochenderfer ve Ladd 1996). Özellikle ilişkisel saldırganlığı kullanarak popülerliğini artırılmaya çalışıldığı dikkate alındığında (Cillesen ve Mayeux 2004; Rose ve ark. 2004) yeni bir sınıfta, yeni arkadaşlıklar kurmak zorunda olan çocuklar, akranları tarafından kabul görmek için (peer acceptance) ya da sosyal statülerini yükseltmek için ilişkisel saldırganlığı kullanıyor olabilir. Gelecekte yapılacak araştırmalar, orta öğretimi de kapsayacak biçimde sınıf düzeyinin akran saldırganlığı ve mağduriyeti ile olan ilişkisini inceleyebilir.

* Bu çalışmanın bir bölümü X. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresinde sunulmuştur.

KAYNAKLAR

Ağlamaz T (2006) Lise öğrencilerinin saldırganlık puanlarının kendini açma davranışı, okul türü, cinsiyet, sınıf düzeyi, anne-baba öğrenim düzeyi ve ailenin aylık gelir düzeyi açısından incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Aktaş V, Güvenç G (2006) Kız ve erkek ergenlerde saldırgan ve olumlu sosyal davranışlar ile yaş, ilişkisel bağlam ve kişiler- arası duyarlılık arasındaki ilişkiler. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 23:233-264.

Atik G (2006) İlköğretim ikinci kademe öğrencileri arasındaki zorbalık davranışını yordamada denetim odağı, benlik saygısı, aile stili, yalnızlık ve akademik başarının rolü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Avcı R (2006) Şiddet davranışı gösteren ve göstermeyen ergenlerin ailelerinin aile işlevleri, öfke ve öfke ifade tarzları açısından incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Ayan S (2007) Aile içinde şiddete uğrayan çocukların saldırganlık eğilimleri. Anadolu Psikiyatri Derg., 2007, 8:206-214.

Balkaya A, Ceyhan E (2007) Lise öğrencilerinin suç davranışı düzeylerinin bazı kişisel ve ailesel nitelikler bakımından incelenmesi, Aile ve Toplum Dergisi, 9:13-27.

Balogunu SK, Olapegba PO, Opayemi AS (2006) Influence of gender, age, religion and ethnicity on peer-victimization among primary four pupils in Ibadan, Nigeria. Study Tribes Tribals, 4:109-112.

Bentley KM, Li AKF (1995) Bully and victim problems in elementary schools and students' beliefs about aggression. Canadian Journal of School Psychology, 11:153-165.

Björkqvist K (2001) Different names, same issue. Social Development, 10:272-274.

Björkqvist K, Lagerspetz KMJ, Kaukiainen A (1992) Do girls manipulate and boys fight? developmental trends regarding direct and indirect aggression. Aggressive Behaviour, 18:117-127.

Brady KT, Myrick H, McElroy S (1998) The relationship between substance use disorders, impulse control disorders, and pathological aggression. The American Journal on Addictions, 7:221-230.

Cheng CL (2009) No blood means less harm?: relational aggression and peer rejection in adolescence. Bulletin of Educational Psychology, 40: 511-528.

Cillesen AHN, Mayeux L (2004) From censure to reinforcement: developmental changes in the association between aggression and social status. Child Development, 75:147-163.

Coie, JD, Lochman JE, Terry R, Hyman C (1992) Predicting early adolescent disorder from childhood aggression and peer rejection. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 60:783-792.

Crick NR (1997) Engagement in gender normative versus nonnormative forms of aggression: links to social-psychological adjustment. Developmental Psychology, 33:610-617.

Crick NR (1995) Relational aggression: the role of intent attribution, feelings of distress, and provocation type. Development and Psychopathology, 7:313-322.

Crick NR (1996) The role of overt aggression, relational aggression, and prosocial behavior in the prediction of children's future social adjustment. Child Development, 67: 2317-2327.

Crick NR, Bigbee MA (1998) Relational and overt forms of peer victimization: a multi-informant approach. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 66:337-347.

Crick NR, Casas JF, Ku H (1999) Relational and physical forms of peer victimization in preschool. Developmental Psychology, 35:376-385.

Crick NR, Casas JF, Nelson DA (2002) Toward a more complete understanding of peer maltreatment: studies of relational victimization. Current Directions in Psychological Science, 11:98-101.

Crick NR, Grotpeter JK (1995) Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. Child Development, 66:710-722.

Crick NR, Grotpeter JK (1996) Children's treatment by peers: victims of relational and overt aggression. Development and Psychopathology, 8: 367-380.

Crick NR, Grotpeter JK, Bigbee MA (1997) Relationally and physically aggressive children's intent attributions and feelings of distress for relational and instrumental peer provocations. Child Development, 73:1134-1142.

Crick NR, Werner N, Casas J, O'brien K, Nelson D, Grotpeter JK, ve ark (1999) Childhood aggression and gender: a new look at an old problem. Nebraska Symposium on Motivation, 45:75-141.

- Cullerton-Sen C, Crick NR (2005) Understanding the effects of physical and relational victimization: the utility of multiple perspectives in predicting social-emotional adjustment. *School Psychology Review*, 34:147-160.
- David CF, Kistner JA (2000) Do positive self-perceptions have a "dark side"? examination of the link between perceptual bias and aggression. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 28:327-337.
- Dölek N (2002) İlk ve ortaöğretim okullarındaki öğrenciler arasında zorbaca davranışların incelenmesi ve zorbalığı önleme tutumu geliştirmek için hazırlanan bir programın etkisinin araştırılması. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Efiltili E (2006) Orta öğretim kurumlarında okuyan öğrencilerin saldırganlık, denetim odağı ve kişilik özelliklerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Eslea M, Smith PK (1998) The long-term effectiveness of anti-bullying work in primary schools. *Educational Research*, 40:203-218.
- Galen BR, Underwood MK (1997) A developmental investigation of social aggression among children. *Developmental Psychology*, 33:589-600.
- Giles JW, Heyman GD (2005) Preschoolers use trait – relevant information to evaluate the appropriateness of an aggressive response. *Aggressive Behaviour*, 31:498-509.
- Henington C, Hughes J, Cavell T, Thompson B (1998) The role of relational aggression in identifying aggressive boys and girls. *Journal of School Psychology*, 36:457- 477.
- Kapıcı EG (2004) İlköğretim öğrencilerinin zorbalığa maruz kalma türünün ve sıklığının depresyon, kaygı ve benlik saygısıyla ilişkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37:1-13.
- Kartal H (2008) İlköğretim okullarında zorbalık yapanlar ve zorbalığa uğrayanlar. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 3:712-730.
- Kartal H, Bilgin A (2007) İlköğretim öğrencilerine yönelik bir zorbalık karşıtı program uygulaması, okulu zorbalıktan arındırma programı. *Eğitimde Kuram ve Uygulama Dergisi*, 3:207-227.
- Kartal H, Bilgin A (2008) Öğrenci, veli ve öğretmen gözüyle ilköğretim okullarında yaşanan zorbalık. *İlköğretim Online*, 7:485-495.
- Kartal H, Bilgin A (2009) Öğretmen ve öğrenci gözüyle zorbalık ve okul iklimi. *Euroasian Journal of Education Research*, 36:209-226.
- Kepeneci Y, Cinkir Ş (2005) Bullying among turkish high school students. *Child Abuse and Neglect*, 1717:1-12.
- Kochenderfer BJ, Ladd GW (1996) Peer victim-isation: cause or consequence of school maladjustment. *Child Development*, 67: 1305-1317.
- La Greca AM, Harrison HM (2005) Adolescent peer relations, friendships, and romantic relationships: Do they predict social anxiety and depression? *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 34:49-61.
- Lagerspetz KMJ, Björkqvist K, Peltonen T (1988) Is indirect aggression typical of females? gender differences in aggressiveness in 11-to 12-year-old children. *Aggressive Behavior*, 14:403-414.
- Loeber R, Hay D (1997) Key issues in the development of aggression and violence from childhood to early adulthood. *Annual Review of Psychology*, 48:371-410.
- Maguire K, Pastore A (1997) Sourcebook of criminal justice statistics -1996. Washington, DC: U.S. Department of Justice.
- Masalcı AD (2001) Aile içi etkileşimlerle çocuğun saldırganlık düzeyi ve uygu davranışının karşılaştırılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Murray-Close D, Ostrov JM, Crick NR (2007) A short-term longitudinal study of growth of relational aggression during middle childhood: associations with gender, friendship intimacy, and internalizing problems. *Development and Psychopathology*, 19:187-203.
- Nunnally JC (1978) Psychometric theory, Second Ed., McGraw-Hill, New York.
- Olweus D (1996) Bully/victim problems at school: facts and effective intervention. *Reclaiming Children and Youth*, 5:15-22.
- Ostrov JM, Keating CF (2004) Gender differences in preschool aggression during free play and structured interactions: an observational study. *Social Development*, 13:255-277.
- Ostrov JM, Woods KE, Jansen EA, Casas JF, Crick NR (2004) an observational study of delivered and received aggression and social psychological adjustment in preschool: "this white crayon doesn't work." *Early Childhood Research Quarterly*, 19:355-371.
- Özen ŞD (2006) Ergenlerde akran zorbalığına maruz kalmanın yaş, çocuk yetiştirme stilleri ve benlik imgesi ile ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 21:77-94.
- Paquette JA, Underwood MK (1999) Gender differences in young adolescents' experiences of peer victimization: social and physical aggression. *Merrill-Palmer Quarterly*, 45:242-266.
- Patterson GR, Capaldi DM, Bank L (1991) An early starter model for predicting delinquency. in Pepler, D. J., Rubin, K. H. (Eds.), *The Development and Treatment of Childhood Aggression*. Hillsdale, Nj: Lawrence Erlbaum, s:139-168.
- Phelps CER (2001) Children's response to overt and relational aggression. *Journal of Clinical Child Psychology*, 30:240-252.
- Rose A, Swenson LP, Waller EM (2004) Overt and relational aggression and perceived popularity: developmental differences in concurrent and prospective relations. *Developmental Psychology*, 40:378-387.
- Rys GS, Bear GG (1997) Relational aggression and peer relations: gender and developmental issues. *Merrill-Palmer Quarterly*, 43:87-106.
- Storch E, Zelman E, Sweeny M, Danner G, Dove S (2002) Overt and relational victimization and psychosocial adjustment in minority preadolescents. *Child Study Journal*, 32:73-80.
- Storch EA, Masia-Warner C, Crisp H, Klein RG (2005) Peer victimization and social anxiety in adolescence: a prospective study. *Aggressive Behavior*, 31:437-452.

- Sullivan TN, Farrell AD, Kliewer W (2006) Peer victimization in early adolescence: association between physical and relational victimization and drug use, aggression, and delinquent behaviors among urban middle school students. *Development and Psychopathology*, 18:119-137.
- Totan T (2008) Ergenlerde zorbalığın anne, baba ve akran ilişkileri açısından incelenmesi. Abant İzzet Baysal Üniversite, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Werner NE, Crick NR (2004) Maladaptive peer relationships and the development of relational and physical aggression during middle childhood. *Social Development*, 13:495-514.
- Xie H, Farmer TW, Cairns BD (2003) Different forms of aggression among inner-city african-american children: gender, configurations, and school social networks. *Journal of School Psychology*, 41:355-375.
- Yalçın İ (2007) Ailelerin algıladıkları destek düzeyleri farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 26:209-220.
- Yavuzer Y, Üre Ö (2010) Saldırganlığı önlemeye yönelik psiko-eğitim programının lise öğrencilerindeki saldırganlığı azaltmaya etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24:390-405.

Yazışma adresi/Address for correspondence:

e-mail: arzukurnaz@windowslive.com

Alınma Tarihi: 22.02.2013

Kabul Tarihi: 20.06.2013

Received: 22.02.2013

Accepted: 20.06.2013